

Wojciech Strzyżewski

Pieczęcie prywatne szlachty księstwa głogowskiego w XVI-XVIII wieku

Studia Lubuskie : prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie 2, 97-107

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH STRYŻEWSKI¹

**PIECZĘCIE PRYWATNE SZLACHTY KSIĘSTWA
GŁOGOWSKIEGO W XVI – XVIII WIEKU**

Wstęp

Pieczęć poczynając od czasów starożytnych pełniła zawsze dwie zasadnicze funkcje, pierwszą - jako środek zabezpieczający korespondencję i drugą - ważnego środka uwierzytelniającego dokument. W średniowieczu znaczenie pieczęci wzrosło jako głównego środka uwierzytelniającego dokument, zastępującego w wielu przypadkach podpis. Czasy nowożytne to okres, w którym nastąpiły istotne zmiany zarówno w kwestii funkcjonowania pieczęci jako środka uwierzytelniającego jak i jej cechach zewnętrznych, kształcie, wizerunku itp. Wśród wielu podziałów formalnych pieczęci wyróżnia się także ten, w którym zalicza się je do dwóch głównych grup: publicznych tzw. *sigillum authenticum* i prywatnych. Różnica wynikała przede wszystkim z faktu, iż w przypadku użycia pieczęci w nie swojej sprawie, te pierwsze miały większą moc dowodową. Pieczęcie prywatne na dokumentach wzmacniały jedynie deklarację woli wystawcy podobnie jak podpis. W czasach wczesnonowożytnych dokumenty i pisma wystawiane przez szlachtę uwierzytelnione były zarówno przez podpis jak i pieczęć.

Literatura przedmiotu jest bardzo uboga, zarówno z zakresu historii czy archeologii prawnej, jak i sfragistyki, dotycząca pieczęci wczesnonowożytnych czyli wykonanych i stosowanych od XVI wieku. Badaczy interesowały jak dotąd głównie pieczęcie średniowieczne, natomiast nowożytne, choćby ze względu na ich

¹ Autor, dr hab. nauk humanistycznych jest profesorem PWSZ w Sulechowie i Uniwersytetu Zielonogórskiego, gdzie pełni funkcję Dziekana Wydziału Humanistycznego.

wielką liczbę, uwzględniane były sporadycznie. Najczęściej działo się tak w przypadku publikacji poświęconej, której z rodzin szlacheckich bądź konkretnym dokumentom.

1. Szlachta w księstwie głogowskim

Księstwo głogowskie było najbardziej wysuniętym na północ obszarem położonym na historycznym pograniczu śląsko-wielkopolskim. Utworzone zostało w latach 1251-1254 po wojnach prowadzonych przez dwóch synów Henryka Pobożnego - Konrada I i Bolesława Rogatkę. Terytorium, którym władał pierwszy książę głogowski Konrad I obejmowało ziemie z Głogowem, Górą i Lubinem na południu, Krosnem Odrzańskim i Żaganiem na zachodzie, Wschową i Sławą na wschodzie i Świebodzinem na północy.

W czasy nowożytne księstwo głogowskie wkroczyło okrojone terytorialnie, po zakończonej w 1482 r. wojnie o sukcesję po ostatnim Piaście głogowskim Henryku XI. Ukształtowana została także struktura administracyjna księstwa, które stało się dziedzicznym księstwem Korony Czeskiej. Księstwo było podzielone na weichbildy, najpierw w liczbie siedmiu, a później sześciu, które zastąpiły kasztelanie. Szlachta zamieszkująca księstwo głogowskie, uważana była za grupę zamożną i liczną w porównaniu z innymi księstwami śląskimi. Składała się w zdecydowanej większości z posesjonatów dysponującymi majątkami jedno- lub kilkuwioskowymi. Częstym zjawiskiem było posiadanie przez szlachcica majątków w dwóch lub więcej księstwach. Przysługiwała mu z tego tytułu tzw. podwójna osiadłość czyli przynależność do korporacji dwóch lub więcej księstw oraz zasiadanie w kilku sejmikach.² Podobna sytuacja występowała, kiedy szlachcic posiadał majątki w kilku weichbildach w jednym księstwie, przysługiwało mu wówczas prawo zasiadania w kilku zgromadzeniach weichbildowych.³

Na kształtowanie się poszczególnych grup wśród szlachty wpływ miały przede wszystkim trzy wydarzenia: przejście pod panowanie habsburskie Śląska w 1526 r., klęska szlachty Korony Czeskiej pod Białą Górą w 1620 r. wraz z konsekwencjami pokoju westfalskiego oraz zajęcie Śląska przez Fryderyka II w 1741 r. i włączenie w system pruskiego państwa absolutystycznego.

W czasach panowania królów czeskich ukształtował się na Śląsku, podobnie jak w Czechach, podział szlachty na dwie zasadnicze grupy – Panów (Herrenstand) i Rycerzy (Ritterstand). W księstwie głogowskim, które od 1526 r. wraz z całym Śląskiem i Koroną Czeską znalazło się w rękach Habsburgów, obowiązywał w tym okresie dawny podział szlachty na dwie grupy. Podział ten po objęciu władzy przez Habsburgów stopniowo zanikał. Proces ten przyspieszył pogrom czeskiej szlachty

² K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005, s. 111.

³ *Ibidem*.

pod Białą Górą w 1620 r. W tym okresie przyjęty został podział szlachty zgodny z funkcjonującym w Rzeszy na tytułarną (baronów, hrabiów i książąt) oraz nie utytułowaną. Korona Czeska zachowała jednak swój przywilej, zgodnie z którym nadanie tytułu hrabiego czy barona w Rzeszy nie było ważne w Czechach i wymagało odrębnego nadania. Stąd też, niektóre z rodzin miały po dwa przywileje, np. nadania tytułu hrabiowskiego w Rzeszy i osobny w Koronie Czeskiej.

2. Geneza nowożytnej pieczęci szlacheckiej

Pieczenie nowożytne szlachty księstwa głogowskiego, podobnie jak pieczenie szlachty z innych krajów, reprezentowały bardzo zróżnicowany poziom artystyczny, jednak ich cechą wspólną było powszechne umieszczanie w wizerunkach napieczętych rozbudowanych kompozycji heraldycznych. W odróżnieniu od średniowiecznych pieczęci, na których widniały najczęściej tarcze herbowe zwieńczone hełmem z klejnotem, ewentualnie sam hełm z klejnotem. Poczynając od XVI wieku upowszechnił się zwyczaj przedstawiania herbów w pełnej postaci, w wersjach zgodnych z tymi, którymi posługiwali się członkowie poszczególnych rodzin.

Niezależnie od wielkości pieczęci, czy był nią niewielki sygnet, czy znacznie większy typariusz, widniał na nich herb z klejnotem, labrami, a w XVIII wieku także z trzymaczami i orderami. W XIV wieku ukształtowany został podstawowy wzorec wizerunku oraz napisu na pieczęciach rycerstwa śląskiego. W polu pieczęci umieszczana była tarcza herbowa zwieńczona hełmem kubłowym z labrami, wokół wizerunku umieszczony był napis minuskulny wskazujący posiadacza pieczęci. Na średniowiecznych pieczęciach napis i wizerunek stanowiły dwa niedołączalne elementy. Nie było pieczęci, które tak jak w czasach nowożytnych były jedynie herbowymi bez jakichkolwiek napisów. Pieczęć rycerska mogła stanowić zatem dla niepiśmiennego jej posiadacza środek uwierzytelniający zastępujący podpis.

Najbardziej charakterystyczna zmiana wizerunków napieczętych dokonana została poczynając od połowy XVI wieku. Miejsce pieczęci herbowych z napisami napieczętymi zajmują pieczenie zawierające jedynie wizerunki herbów. Napisy napieczęte występujące na wczesnonowożytnych pieczęciach ograniczone zostały w zasadzie do niektórych pieczęci szlachty wyższej, natomiast szlachta niższa, chociaż nie było to regułą, posługiwała się jedynie inicjałami umieszczonymi ponad tarczami herbowymi. Pieczenie szlacheckie doby nowożytnej, zawierające jedynie wizerunki herbów, stały się znakami reprezentującymi całe rodziny. Indywidualizacja znaków napieczętych występowała jedynie wówczas, kiedy to do herbu dołączona została legenda bądź sygły reprezentujące konkretnego przedstawiciela rodziny. Posługiwanie się przez szlachtę pieczęciami herbowymi beznapisowymi

powodowało, że nieodłącznym elementem uwierzytelnienia dokumentu był już w tym okresie podpis.

Identyfikacja poszczególnych gałęzi rodu możliwa była także poprzez typ herbu umieszczony w wizerunku napieczonym. Przy czym, była ona ograniczona jedynie do stwierdzenia na podstawie herbu, czy mamy do czynienia z przedstawicielami rodziny należącej do linii zaliczanej do szlachty niższej, czy też tytularnej.

3. Typy pieczęci szlacheckich w księstwie głogowskim

Bardzo bogaty materiał sfragistyczny wczesnonowożytnej szlachty księstwa głogowskiego podzielić można, według posiadaczy pieczęci, na dwie zasadnicze grupy. Pierwsza obejmowała pieczęcie i sygnety indywidualne (osobiste), druga pieczęcie i sygnety rodzinne. Taka propozycja podziału pieczęci wynikała przede wszystkim z faktu wyodrębnienia z wielkiej grupy pieczęci dwóch, które chociaż wzajemnie się pokrywają, świadczą jednocześnie najlepiej o specyfice stanowej społeczności, której częścią była szlachta, a jej najważniejszym symbolem herby. Obie bowiem wyodrębnione grupy pieczęci szlacheckich, według stosowanych klasyfikacji sfragistycznych, zaliczyć należy do herbowych. Pieczęcie szlacheckie osobiste-indywidualne, zawierały obok wizerunków herbów napisy, natomiast pieczęcie osobisto-rodzinne jedynie herby.

4. Kształt i rozmiary pieczęci szlacheckich

Ze względu na zastosowany typariusz podział nowożytnych pieczęci szlacheckich nie stwarza większych problemów, bowiem pieczęcie wyciskane były w materiale plastycznym za pomocą tradycyjnych tłoków oraz sygnetów. Starsze od sygnetów tłoki pieczętno wykonane były najczęściej z mosiądzu i osadzone w drewnianym uchwycie. Kształt tłoka jak i uchwytu nie ulegał większym zmianom, poczynając od XVI wieku aż po wiek XIX, kiedy podstawowym materiałem pieczętnym były wosk i papier, a następnie lak. Poczynając od XVI wieku upowszechnił się zwyczaj wyciskania pieczęci bezpośrednio na dokumentach, stąd uchwyt tłoka musiał być masywniejszy, niż w średniowieczu aby umożliwić wykonanie czytelnego wizerunku.⁴ Sygnet jako rodzaj najmniejszej osobistej pieczęci, noszonej na palcu, stosowany był przez szlachtę głogowską już w XVI wieku, przy czym w odróżnieniu od tłoków, ze względu na niewielkie rozmiary, wyciskane za ich pomocą pieczęcie papierowo-woskowe odbiegały w zakresie jakości i ostrości wizerunków od tradycyj-

⁴ Na zmianę wielkości uchwytów tłoków pieczętnych w czasach nowożytnych zwrócił uwagę już Marian Haisig w latach sześćdziesiątych XX wieku, uznając iż uległy one znacznemu powiększeniu, umożliwiającemu silniejszy nacisk. Zob. M.Gumowski, M.Haisig, S.Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 128.

nych tłoków. Pieczęcie wyciskane za pomocą sygnetów widniały na dokumentach, korespondencji jeszcze u schyłku XIX, a nawet na początku XX wieku.

Po względem stosowanych kształtów, badane pieczęcie zaliczyć można do trzech zasadniczych grup. Pierwsza, to pieczęcie koliste, druga - owalne zarówno podłużnie jak i poprzecznie oraz trzecia pieczęcie wieloboczne, przeważnie ośmioboczne. Przy czym, nie można stwierdzić jakiejś prawidłowości ich stosowania. Kształt zależał zarówno od panującej mody, jak od stosowanego typu tłoka. Pieczęcie koliste wyciskane były za pomocą tradycyjnego tłoka, owalne zarówno za pomocą tłoków jak i sygnetów, natomiast pieczęcie ośmioboczne wyłącznie za pomocą sygnetów.

Pieczęcie koliste swoim kształtem nawiązywały do średniowiecznych pieczęci rycerskich i stosowane były przez cały okres wczesnonowożytny. Na Śląsku pieczęcie koliste, jak podaje za Pfothenauerem M. Gumowski, pojawiły się w drugiej połowie XIII w. jeszcze przed 1280 r. aby wkrótce stać się dominującą formą.⁵ Powszechne występowanie pieczęci o kolistych kształtach w średniowieczu na opisywanym obszarze pośrednio potwierdzają także badania dotyczące sfragistyki rycerstwa czeskiego i morawskiego Augusta Sedláčka, który zebrał ponad 2750 pieczęci, wśród nich jedynie około 120 miało inny kształt niż kolisty.⁶

Pieczęcie owalne uznać należy za specyficzne dla okresu wczesnonowożytnego. Nie występowały one praktycznie w średniowieczu, zaś w księstwie głogowskim pojawiły się na dokumentach w XVI wieku.⁷ Zastosowanie owalnego kształtu pieczęci umożliwiało dokładniejsze przedstawienie wizerunku herbu, a zwłaszcza rozbudowanych w czasach nowożytnych klejnotów herbowych. Na średniowiecznych pieczęciach rycerskich tarcza herbowa, ewentualnie sam klejnot otoczone były napisem napieczętym, w wielu przypadkach umieszczenie tarczy z hełmem i klejnotem powodowało przerwanie linii otoku i rozdzielenie poszczególnych wyrazów.⁸ Zastosowanie owalnego kształtu na pieczęciach nowożytnych umożliwiło twórcom tłoka czy sygnetu bardziej efektywne wykorzystanie powierzchni. Pionowy układ wizerunków zawierający tarczę, hełm, klejnot, a później również orderzy widniejące poniżej tarcz, sprzyjał stosowaniu owalu.

⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku* [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, red. W. Semkowicz, t. 3, Kraków 1936, s. 326.

⁶ Zob. A. Sedláček, *Atlasy erbu a pečeti česke a moravske středověké šlechty*, Edidit V. Růžek, Svazek 5, Praha 2003

⁷ Wśród wielu pieczęci owalnych, głównie z drugiej połowy XVI wieku, które odcisnięte były na dokumentach wystawianych przez szlachtę księstwa głogowskiego wymienić można układ między Johannem Georgiem von Rechenbergiem na Otyniu a Maciejem Żychlińskim dziedzicem wsi Kargowa z 1599 r. na którym widniało siedem sygnetowych pieczęci szlacheckich wielkopolskich jak i śląskich w tym dwie owalne, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (APZG), Majątek Otyń, sygn. 1706

⁸ Zob. tablice z wizerunkami średniowiecznych pieczęci rycerstwa czeskiego A. Sedláček, *Atlasy erbu...*, s. 127-379.

Umieszczenie wokół herbu napisów, nie powodowało konieczności przerywania otoku czy wstęgi, na którym widniały litery, przez wizerunek herbu.⁹ Zmiana kształtu pieczęci z kolistych na owalne spowodowała także zmianę formy sygnetów szlacheckich, które zawierały niewielkie wizerunki herbów ryte w kamieniu szlachetnym bądź półszlachetnym. Upowszechnienie się papieru jako materiału na którym spisywano dokumenty, sprzyjało zmniejszaniu wymiarów pieczęci szlacheckich.

Ośmioboczne pieczęcie sygnetowe, podobnie jak owalne, występowały na dokumentach przez cały okres wczesnonowożytny. Pieczęcie wieloboczne stosowane były już w okresie średniowiecznym, jednak w odróżnieniu od nich nowożytnie występowały wyłącznie jako sygnety o niewielkich wymiarach. Wśród kilkuset badanych pieczęci stanowiły ledwie 10 procent. Ten typ pieczęci uznać należało za archaiczny związany ze średniowiecznymi tradycjami.

Rodzaj stosowanych tłoków oraz materiału pieczętnego rzutował na wymiary nowożytnych pieczęci szlachty księstwa głogowskiego. W porównaniu do wcześniejszych średniowiecznych pieczęci zauważalne było zmniejszenie ich rozmiarów.

Z tradycji średniowiecznej przyjęty został zwyczaj, iż im wyższa była pozycja posiadacza w hierarchii szlacheckiej, tym posługiwał się on bardziej okazałą pieczęcią. Zgodnie z tym szlachta wyższa (księżęta, hrabiowie i baronowie) posiadali wśród pieczęci, takie, które rozmiarami zdecydowanie przewyższały te należące do szlachty niższej. Na wzór panujących, przedstawiciele szlachty wyższej, posługiwali się z reguły kilkoma pieczęciami różnej wielkości. Hrabiowie von Schönaich, do czasu kiedy uzyskali tytuł książęcy, posługiwali się zarówno pieczęcią o średnicy 45 mm (!) jak i niewielką o wymiarach 18 x 15 mm.¹⁰

Na podstawie zaprezentowanych przykładów można stwierdzić, iż zgodnie z zajmowaną pozycją w hierarchii szlachty największymi pieczęciami posługiwali się przedstawiciele rodzin książęcych i hrabiowskich. Najbardziej okazałe pieczęcie posiadali książęta Schönaich-Carolath oraz hrabiowie von Nostitz, na uwagę zasługuje również pieczęć baronów von Berge (35x30 mm), która posiadała zdecydowanie największe rozmiary w tej grupie szlachty.

Analiza zestawienia umożliwiła także na wyodrębnienie typowych dla poszczególnych grup rozmiarów pieczęci. Wśród pieczęci hrabiowskich za typowe czyli najczęściej występujące, uznać można w przypadku pieczęci owalnych te o wymiarach w przedziale 25x30 mm, a kolistych 25 mm. Baronowie najczęściej posługiwali się pieczęciami o rozmiarach w przedziale 25x20 oraz średnicy ok.

⁹ Napisy na wstęgach umieszczone po bokach i poniżej tarczy nie przysłonięte herbem widniały najczęściej na pieczęciach szlachty wyższej, por. pieczęć Antona Christopha grafa von Proskau z 1721 r., APZG, Majątek Zabór, sygn. 52.

¹⁰ Pieczęć duża hrabiów von Schönaich na dokumencie z 1732 r., APZG, Akta miasta Bytom Odrzański, sygn 1; pieczęć mała na dokumencie z 1739 r. APZG, Majątek Chelmek, sygn. 3.

20 mm. Owalne pieczęcie szlachty niższej posiadały najczęściej rozmiary w przedziale 22x15 mm, a koliste o średnicy około 20 mm. Ta grupa szlachty posługiwała się także sygnetami o bardzo niewielkich rozmiarach (~10x8 mm).

6. Materiał pieczętny

Okres wczesnonowożytny przyniósł istotne zmiany nie tylko w zakresie sposobu pieczętowania umieszczanych wizerunków napieczętnych, ale także typu materiałów stosowanych do odciskania pieczęci. Dostępny, bardzo obszerny materiał sfragistyczny pozwolił w miarę dokładny sposób prześledzić zmiany materiału pieczętnego do XIX wieku.

W pierwszej połowie XVI wieku, w związku z coraz bardziej powszechnym użyciem papieru, widoczne było zjawisko odchodzenia od stosowanego w średniowieczu przywieszania pieczęci do dokumentów. Ten sposób zachowany został do XIX wieku, ale zastrzeżony był dla dokumentów o dużym znaczeniu. W pozostałych przypadkach pieczęcie wyciskane były bezpośrednio na dokumentach. W XVI wieku pieczęcie przywieszane do dokumentów umieszczane były z reguły w woskowych miskach zgodnie z tradycją średniowieczną. Poczynając od następnego stulecia woskowe miski zaczęto zastępować drewnianymi bądź blaszanymi kapsułami.¹¹

Pieczęcie woskowe barwione były najczęściej w różnych odcieniach czerwieni. Uznawany za szczególnie prestiżowy czerwony wosk stosowany był powszechnie już w XVI wieku zarówno przez szlachtę niższą jak i wyższą. Użycie czerwonego wosku jako materiału pieczętnego miało przede wszystkim związek z charakterem dowodowym dokumentów zaopatrzonych takimi pieczęciami. Zgodnie z edyktami cesarskimi i królewskimi wielokrotnie powtarzanymi i odnawianymi, tzw. „czerwona pieczęć” (Rothe Siegel) uwierzytelniająca dokument zwiększała bądź była niezbędna, aby mógł on stanowić dowód przed sądem. Schikfus cytując jeden z dokumentów, podaje, iż niezbędne było użycie czerwonej pieczęci w sprawach spadkowych i o długu¹². Porządki dotyczące zasad użycia „czerwonej pieczęci” wydawane były także dla poszczególnych księstw śląskich¹³. W *Rothe Siegel Ordnung* dla księstwa jaworskiego z 1591 r., które należy uznać za reprezentatywne dla innych księstw śląskich opisane zostały szczegółowo sytuacje, w których wymagane było użycie pieczęci z czerwonego wosku¹⁴. Zaopatrzone

¹¹ Znane są jednak także liczne przykłady występowania pieczęci w miskach z naturalnego wosku także w XVII a nawet XVIII w., zob. np. pieczęć Carla Christopa burgrafa von Dohna z 1628 r., APZG, Dokumenty miasta Lubska, sygn. D62.

¹² *Neu Vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung...*, von Jacobo Schickfusio, Jehna 1625, s. 506.

¹³ Zob. *Rothe Siegel Ordnung bey denen Fürstenthumben Schweidnitz und Jauer Anno 1591* [w:] Kayser-und Königl. Des Erb-Herzogthum Schlesien concernirende Privilegia, Statuta und Sanctiones Pragmaticae..., Breslau 1731, s. 709-717.

¹⁴ *Ibidem*, s. 711-717.

czerwonym woskiem dokumenty mogły być przedkładane jako dowody w sądach. W poł. XV wieku w Ordnungu z 1591 r. odwoływano się jeszcze do porządku sądowego wydanego przez króla Jerzego (z Podiebradów), uwzględniającego czerwony wosk pieczęci jako uprzywilejowany w sądach. W sprawach o dziedzictwo i majątek, dług, gdy ktoś w tych sprawach chciał przedstawić dowód w formie listu bądź dokumentu, powinien on być „zaopatrzony w czerwony wosk”¹⁵. W sprawach granicznych i innych spornych, kiedy zachodziła obawa, że świadkowie mogą umrzeć, zeznanie po spisaniu należało zabezpieczyć używając czerwonego wosku do jego uwierzytelnienia. W kontraktach handlowych i wszystkich, które publicznie zostały ustalone, można było także użyć czerwonej pieczęci.

Pieczęciami z czerwonego wosku powinny posługiwać się także urzędy i urzędnicy cesarscy w sprawach urzędowych oraz burmistrzowie i rajcowie w sprawach, które od nich zależą.

*Nikt zarówno ze stanu duchownego jak i świeckiego, szlachcic i nieszlachcic, z miasta i ze wsi, mieszczanin albo chłop, czeladnicy, męzatkę i panny nie może odmówić poddania się urzędnikom cesarskim kiedy odcisnięta będzie czerwona pieczęć.*¹⁶

Opisany Ordnung liczył w sumie 28 punktów, w których szczegółowo wyjaśniono zostały zasady stosowania czerwonego wosku, a także powoływania świadków przed sądy.¹⁷ Wraz z upowszechnieniem się czerwonego wosku tracą na znaczeniu wydawane przez cesarza dla różnych rodzin szlacheckich „przywileje czerwonego wosku”, chociaż wystawiał je jeszcze Karol V w XVI wieku¹⁸. Drugi z kolorów wosku w jakim odciskane były pieczęcie szlacheckie, to brunatny z wieloma odcieniami brązu, aż po naturalną, żółtawą barwę wosku.

Jeszcze w XVI wieku upowszechniły się pieczęcie papierowo-woskowe. Ten rodzaj pieczęci, charakterystyczny dla okresu wczesnonowożytnego, był znacznie tańszy niż tradycyjne, przywieszane. Ze względu na wzrost liczby wystawianych przez szlachtę dokumentów pieczęcie takie były wygodniejsze w użyciu, bowiem mogły być odcisnięte za pomocą sygnetu, który szlachcic miał na palcu bez kłopotliwego przygotowania miski pieczętnej i pasków bądź sznurków do przywieszenia¹⁹. Pieczęcie papierowo-woskowe sporządzane były poprzez rozproszczenie bezpośrednio na dokumencie warstwy wosku, na którą nakładano odpowiednio przycięty kawałek papieru lub zagiętą dolną część karty. W tak

¹⁵ Ibidem, s. 711.

¹⁶ Ibidem, s. 712.

¹⁷ Rothen Siegels-Ordnung został potwierdzony dekretem cesarskim z 19 grudnia 1609 r. por. Kayser-und Königl. Des Erb-Herzogthum Schlesien concernirende Privilegia, Statuta und Sanctiones Pragmaticae..., s. 1591.

¹⁸ E. Berchem, *Siegel*, Berlin 1918, s. 31.

¹⁹ K. Blaschke, opisując pieczęcie nowożytne szlachty saskiej uznał, iż konieczność sygnowania wielu rodzajów dokumentów i upowszechnienie się papieru spowodowały zmniejszenie wielkości pieczęci do wielkości sygnetu co jednocześnie odbiło się na jakości wizerunku napieczętnego, zob. K. Blaschke, *Siegel und Wappen in Sachsen*, Leipzig 1960, s. 27.

przygotowanym materiale odciskano pieczęć za pomocą tłoka bądź sygnetu. Wosk stosowany jako podkład dla papieru posiadał z reguły naturalną bądź czerwoną barwę.

Jedne z najstarszych pieczęci papierowo-woskowych, którymi pieczętowała się szlachta księstwa należały do członków rodziny Rechenbergów Melchiora z 1562 oraz Johanna Georga z 1599 r.²⁰ Pieczęcie papierowo-woskowe uwierzytelniały różnego typu dokumenty, niekiedy o dużym znaczeniu – głównie umowy między właścicielami majątków, również listy prawnego pochodzenia, czy listy gończe za zbiegłymi chłopami. W drugiej połowie XVIII wieku pieczęcie papierowo-woskowe wyparte zostały niemal całkowicie przez lakowe. Związane to było przede wszystkim z faktem, iż odciskanie pieczęci lakowych jak i przygotowanie, przechowywanie samego materiału pieczętnego, było znacznie mniej kłopotliwe niż tradycyjnego wosku. U schyłku XVIII wieku pieczęcie papierowo-woskowe odciskane były na dokumentach wystawianych w księstwie przez przedstawicieli szlachty tytułarnej, zamożniej, dysponującej w swoich majątkach kancelariami przygotowującymi dokumenty.

Z pierwszej połowy XVII wieku pochodzą najstarsze pieczęcie lakowe należące do szlachty głogowskiej. Pojawienie się pieczęci lakowych w księstwie głogowskim nie odbiegało czasowo od innych terytoriów. W krajach niemieckich bowiem, najstarsze pieczęcie lakowe pochodziły z końca XVI wieku, podobnie jak we Francji i Polsce²¹. Na dokumentach z majątku Sława wystawianych w latach 1643–1658 pieczęcie, zarówno szlachty tytułarnej jak i niższej, odcisnięte były w laku, co świadczyło o tym, że ten materiał był już wówczas w powszechnym użyciu w praktyce kancelaryjnej w księstwie głogowskim²².

W następnych stuleciach, ze względu na swoją trwałość i łatwe stosowanie, lak stał się podstawowym materiałem pieczętnym, a użycie innego uznać należy za wyjątkowe do momentu pojawienia się tuszu.

Barwa pieczęci lakowych ograniczona była w zasadzie do dwóch kolorów, różnych odcieni czerwieni (od amarantowej po brunatno-czerwoną) oraz czerni. Odcień czerwieni zależał od dodanych przy przygotowywaniu laku składników²³. Czarny lak, według zapisu w XVIII-wiecznym leksykonie, powinien być używany

²⁰ APZG, Akta majątku Otyń, sygn. 1704 i 1706.

²¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka...*, s. 141.

²² Dokumenty z lat 1643-1658 wystawiane przez właścicieli majątku Sława, zob. Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego, zbiory specjalne (dalej: BUZ), Beilege und Akten zur Chronik von Schlawa.

²³ Zachowało się wiele przepisów na sporządzenie laku pieczętnego, wśród nich pochodzący z XVIII wieku przepis na lak czerwony: 1 lut gumy arabskiej, 1 lut wosku, 1 lut cynobru i 4 luty kredy; wszystkie składniki należy dobrze zmieszać, pozostawić do wyschnięcia, a na końcu uformować na gorąco w sztabki. W celu uzyskania intensywnej czerwieni zalecano dalszą obróbkę. Oprócz przepisu na lak czerwony podane zostały także na lak żółty, zielony i czarny, zob. *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Verlegt Johann Heinrich Zedler, Leipzig und Halle 1743, Bd. 37, s. 1085

tylko przez osoby znajdujące się w żałobie²⁴. Na podstawie analizy zebranego materiału sfragistycznego można stwierdzić, iż opisanego na początku XVIII wieku zwyczaju, związanego z użyciem czarnego laku, szlachta głogowska w zasadzie przestrzegała. Szczególnie widoczne było to w przypadku pieczęci wdów, które wystawiały dokumenty wkrótce po śmierci męża, zdecydowana większość z nich odciskana była w czarnym laku²⁵. Po zakończeniu żałoby wdowy ponownie posługiwały się czerwonym lakiem. Czarny lak spotykany był również wśród pieczęci mężczyzn, w przypadku śmierci któregoś z członków rodziny²⁶.

Pieczeń czasów nowożytnych stanowiła nadal ważny środek uwierzytelniający, ale jednocześnie poprzez umieszczenie na niej określonego znaku herbowego informowała o pozycji społecznej posiadacza. Szlachta posługiwała się kilkoma typami pieczęci, których użycie zależne było od rangi wystawianego dokumentu. Dominującym typem nowożytnej pieczęci szlacheckiej były sygnety o różnych kształtach odciskane w XVI wieku głównie w wosku, a w następnych stuleciach w laku. Zaprezentowane cechy charakterystyczne pieczęci szlachty księstwa głogowskiego stanowiły typowe przykłady dla sfragistyki szlacheckiej całej Europy.

Przykłady pieczęci szlachty z księstwa głogowskiego

Pieczenie rodziny von Stensch

Pieczeń rodziny von Unrug

²⁴ „...Das schwartze Siegellack nur von denen gebraucht, die sich in hoher Trauer befinden“, zob. *Grosses vollständiges Universal Lexicon...*, Bd. 37, s. 1086.

²⁵ Pieczęciami z czarnego laku posługiwały się między innymi: Luise hrabina von Dünnewald po śmierci męża Ludwiga, pieczęć na dokumencie z 1719 r., APZG, majątek Zabór, sygn. 49; Ernestyna Katarzyna hrabina von Herberstein, pieczęć na dok. z 1739 r., APZG, majątek Zabór, sygn. 67.

²⁶ Abraham i Dawid von Kottwitzowie pieczętowali się czarnym lakiem po śmierci kuzyna w 1658 r. Pieczęcie na dokumencie z 1658 r., BUZ, Sława, rep. 132.

Pieczęć baronów von Stosch

*Pieczęć sądowa książąt Carolath-
Beuthen*

Zusammenfassung

Der Beitrag bespricht die Entstehungsgeschichte moderner Adelsiegel im Fürstentum Glogau 16. – 18. Jahrhundert.
